

ترجمه انگلیسی این مقاله نیز با عنوان:
Analysis of the Architectural Features of the
Shisheh-Riz Tombs of Jalq in Baluchestan, Iran
همین شماره مجله به چاپ رسیده است.

مقاله پژوهشی

واکاوی ویژگی‌های معماری آرامگاه‌های شیشه‌ریز جالق در بلوچستان ایران

فرامرز حسن‌پور^{۱*}، کامران شهنازی^۱

۱. گروه معماری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه زابل، زابل، ایران

تاریخ انتشار: ۱۴۰۵/۰۴/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱۲/۰۳

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۱۸

چکیده

بیان مسئله: معماری آرامگاهی یکی از شاخه‌های برجسته معماری ایران است که به یادبود شخصیت‌های برجسته و براساس باورها و آداب مختلف طراحی و ساخته می‌شود. پس از اسلام، دوره‌های سلجوقی و ایلخانی نقاط عطفی در توسعه معماری آرامگاهی ایران بود؛ روندی که در دوره‌های بعد نیز ادامه یافت. این پژوهش به بررسی ویژگی‌های معماری بناهای آرامگاهی در روستای شیشه‌ریز از شهرستان گلشن استان سیستان و بلوچستان اختصاص دارد. این بناها تاکنون به صورت نظام‌مند و با رویکرد معماری تحلیل نشده است. بنابراین، واکاوی معماری این آرامگاه‌ها می‌تواند زمینه‌ساز شناخت بهتر بخش دیگری از میراث معماری ایران باشد.

هدف پژوهش: هدف اصلی این پژوهش، شناسایی و تحلیل ویژگی‌های ساختاری و کالبدی آرامگاه‌های شیشه‌ریز، همراه با بررسی شباهت‌های بصری، مفهومی و فرمی آنها با سایر بناهای آرامگاهی ایران، به‌ویژه بناهای متعلق به دوره‌های تاریخی هم‌زمان است.

روش پژوهش: این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی، با مشاهدات و بازدید میدانی و مطالعه و بررسی اسنادی از قبیل بررسی سفرنامه‌ها و اسناد تاریخی انجام گرفته است. نمونه‌های انتخابی از آرامگاه‌های هشت گانه تاریخی روستای شیشه‌ریز انتخاب شد. علت گزینش این تعداد براساس نوع دسترسی، امکان بازدید و پژوهش میدانی، در نظر گرفته شده است. بنابراین روش نمونه‌گیری هدفمند بوده است و در نهایت داده‌ها به روش کیفی تحلیل شد. **نتیجه‌گیری:** از ویژگی‌های منحصر به فرد معماری آرامگاه‌های شیشه‌ریز می‌توان به تزیینات حفره‌ای نواری در دیوارها، استفاده از قوس‌های پتکین در فضای داخلی و به‌ویژه شیوه کنج‌سازی دماغه‌ای زیر گنبد اشاره کرد که متمایز از سنت گوشه‌سازی فیلیپوس در دوره‌های گذشته معماری ایران است و قدمت بنا را تا حدود زیادی مشخص می‌کند چراکه این شیوه گوشه‌سازی در بناهای آرامگاهی در دوره ایلخانی در ایران متداول شده است. همچنین برخی نقوش تزیینی داخل بناها با بررسی متون تاریخی تاحدودی مشخص شد.

واژگان کلیدی: آرامگاه‌ها، معماری آرامگاهی، شیشه‌ریز، جالق، بلوچستان.

مقدمه و بیان مسئله

دارند که دیگر اثری از نامشان باقی نیست، اغلب نادیده گرفته شده‌اند و بعضاً به دلیل شایعاتی که پیرامون این گونه بناها وجود دارد، متروکه و در حال تخریب هستند. آرامگاه‌های جالق نیز به همین سرنوشت دچار شده‌اند و به تدریج ویران می‌شوند. مشابه این آرامگاه‌ها در شهر نوشکی در ایالت بلوچستان پاکستان نیز مشاهده می‌شود (رستگار ژاله و کلانوری، ۱۳۹۶، ۳۴). به دلیل نزدیکی این منطقه و جالق و تبادلاتی که پیش از مرزبندی‌های دوره قاجار با یکدیگر داشتند، در سال ۱۳۸۸ این آرامگاه‌ها توسط سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری

آرامگاه‌های جالق در بلوچستان ایران در دوره‌های سلجوقیان، ایلخانیان، اواخر صفویه و قاجاریه ساخته شده‌اند و معماری و تزیینات این بناها نمایانگر هنر معماری این دوران‌هاست. در دوره سلجوقیان، توجه ویژه‌ای به ساخت آرامگاه‌ها شده که این روند در دوران ایلخانیان و تیموریان نیز ادامه داشته است. بسیاری از آرامگاه‌های غیر مذهبی ایران که به افرادی تعلق

*نویسنده مسئول: ۰۹۱۵۵۴۳۰۴۰۶، fhassanpour@uoz.ac.ir

Hatefi et al., 2025; Lohari et al., 2024; Desset et al., 2021; Abbasnejad Seresti & Sattari, 2022). کتاب گنج‌نامه در یک جلد به معرفی بناهای آرامگاهی ایران و ویژگی‌های تاریخی و معماری آنها پرداخته‌است (حاج قاسمی و موسوی‌روضاتی، ۱۳۸۹). کتاب «معماری اسلامی» نوشته رابرت هیلن‌براند (Hillenbrand, 2008) علاوه بر معرفی بناها، تا حدودی به معانی و مفاهیم آنها نیز توجه دارد. پیرنیا نیز در دو کتاب خود با عنوان‌های «سبک‌شناسی معماری ایرانی» (پیرنیا و معماریان، ۱۳۸۰) و «معماری اسلامی ایران» (پیرنیا و معماریان، ۱۳۹۷)، به تحلیل و بررسی تعدادی از آرامگاه‌های ایران در دوره‌های گوناگون تاریخی پرداخته‌است. پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه آرامگاه‌ها شامل مقالات سیدهاشم حسینی تحت عنوان «بررسی روند شکل‌گیری مجموعه‌های آرامگاهی در معماری ایران دوران اسلامی بنا بر آراء ابو سعید ابو الخیر» (حسینی، ۱۳۸۸) و معرفی سبک مقبره‌سازی متصوفه آذربایجان (حسینی، ۱۳۸۹) از جمله پژوهش‌های مربوط به معماری آرامگاه‌ها است. همچنین کتاب «معماری اسلامی» توسط هنستین و دلیوس (Hattstein & Delius, 2004) و نیز کتاب «معماری ایلخانی در نطنز» اثر بلر (Blair, 1986) به این حوزه مطالعاتی اشاره داشته‌است. امیرحاجلو و ریاحیان گهرتی (Amirhajloo & Riahiyan Gohorti, 2022) در پژوهشی به دیرینه‌شناسی بناهای قبه سبز کرمان پرداخته‌اند که قدمت بناهای این مجموعه که شامل آرامگاه هم بوده است به دوره قراختایی و بازسازی آن در دوره‌های تیموری و قاجار برمی‌گردد. تحلیل هندسی و عددی در تناسبات نقشه‌های معماری و آرایه‌های آرامگاه شاه نعمت‌الله ولی ماهان نیز در مطالعاتی در سال‌های اخیر انجام گرفته است (Mehrizi et al., 2023). داوطلب و همکاران (Davtalab et al., 2023) در پژوهشی با تمرکز بر تزیینات و دریاچه‌های هوای بکار رفته به بررسی بناهای آرامگاهی منطقه حوضدار سیستان در کنار سایر بناهای شاخص این منطقه پرداخته‌اند. داوطلب و همکاران (Davtalab et al., 2022) در پژوهشی دیگر بر روی معماری قلعه‌های منطقه سراوان مطالعه داشته‌اند ولی به پیشینه معماری آرامگاهی این منطقه اشاره‌ای نکرده‌اند. همچنین در رابطه با واکاوی ویژگی‌ها و عناصر معماری بومی در استان، پژوهش فتحی و همکاران (Fathi et al., 2024) به بررسی ساختمان‌های کنسولگری انگلیس و بانک ایران و انگلیس در سیستان پرداخته‌اند. با توجه به جدول ۱ که به جمع‌بندی پیشینه پژوهشی آرامگاهی پرداخته است؛ تاکنون پژوهش دقیقی بر روی ویژگی‌ها و عناصر معماری بومی آرامگاهی در بلوچستان ایران به ویژه بناهای تدفینی شیشه‌ریز شهرستان گلشن (جالی) صورت نگرفته است که خلاء پژوهش آرامگاهی در این منطقه را نشان می‌دهد.

استان سیستان و بلوچستان بازسازی شد. این پژوهش تلاش دارد با بررسی بناهای آرامگاهی روستای شیشه‌ریز واقع در شهرستان گلشن استان سیستان و بلوچستان، ویژگی‌های معماری آنها را تحلیل و تشریح کند. این بناها تاکنون به‌طور نظام‌مند و از منظر معماری مطالعه نشده‌است، که یکی از دلایل آن شاید دسترسی به دلیل فاصله زیاد از مرکز استان و وضعیت کالبدی بناها باشد. تحلیل این موضوع و بررسی خصوصیات معماری آرامگاه‌های شهرستان گلشن می‌تواند به روشن‌تر شدن این بخش از پیکره معماری ایران کمک کند. هدف اصلی این پژوهش شناخت و واکاوی معماری آرامگاه‌های شیشه‌ریز و بررسی اشتراکات آنها از دید بصری، مفهومی و کالبدی با سایر بناهای آرامگاهی ایران به ویژه در دوره‌های هم‌عصر این آرامگاه‌ها است. این پژوهش در پی پاسخ به سؤالات زیر است:

۱. ویژگی‌های معماری آرامگاهی شیشه‌ریز در بلوچستان ایران چیست؟
۲. دست‌بندی عناصر معماری به کاررفته در آرامگاه‌های شیشه‌ریز چگونه است؟

روش پژوهش

این پژوهش با استفاده از رویکردی توصیفی-تحلیلی و تلفیقی از مشاهدات میدانی و مطالعات اسنادی انجام شده است. در مرحله نخست، برای جمع‌آوری داده‌هایی دقیق و جامع، مشاهدات میدانی در روستای شیشه‌ریز صورت گرفت که شامل بازدید از هشت آرامگاه تاریخی منطقه بود. آرامگاه‌های منتخب براساس معیارهایی همچون دسترسی آسان، اهمیت تاریخی، و ویژگی‌های معماری منحصر به فرد انتخاب شدند. برای تقویت پایه‌های نظری پژوهش، بررسی اسناد تاریخی و سفرنامه‌های مرتبط نیز در دستور کار قرار گرفت. این منابع معتبر اطلاعاتی در تفسیر و تحلیل ابعاد مختلف معماری و فرهنگی بناهای آرامگاهی نقش بسزایی ایفا کردند. روش نمونه‌گیری به‌صورت هدفمند طراحی شد تا نمونه‌ها بتوانند تنوع معماری آرامگاه‌های منطقه را به خوبی نمایان کنند. داده‌های جمع‌آوری‌شده با استفاده از رویکرد تحلیل کیفی ارزیابی شدند که موجب دستیابی به فهمی عمیق‌تر از دسته‌بندی عناصر معماری و ویژگی‌های آرامگاه‌های شیشه‌ریز شد.

پیشینه پژوهش

آرامگاه‌ها در ایران از چنان اهمیتی دارد که گاهی اوقات، موقعیت مکانی آنها به‌عنوان یکی از عوامل کلیدی در شکل‌گیری یا گسترش شهرها عمل کرده است (Costa & Eccles, 1996, 84). در دوران قبل از اسلام نیز تدفین مردگان براساس آیین و دارای اهمیت بوده است و بعضاً ظروف، اشیا و متعلقات دیگری به همراه جسد در قبر جای‌گذاری شده است

جدول ۱. پیشینه پژوهش در خصوص آرامگاه‌ها. مأخذ: نگارندگان.

نویسنده	حیطه پژوهش	یافته‌ها
بلر (Blair, 1986)	معماری ایلخانی در نطنز	بررسی معماری ایلخانی منطقه نطنز
گدار (Godard, 1998)	هنر ایران	معرفی کلی بقعه‌ها و توصیفات در محدوده کالبدی
کیانی (۱۳۷۹)	تاریخ هنر معماری ایران	تقسیم‌بندی معماری ایران به چند دوره زمانی
پیرنیا و معاریان (۱۳۸۰)	سبک‌شناسی معماری ایرانی	بررسی برخی آرامگاه‌های ایران در ادوار مختلف
هیلن براند (Hillenbrand, 2008)	معماری اسلامی	معرفی بناها و معانی و مفاهیم آنها
حسینی (۱۳۸۸) و (۱۳۸۹)	روند شکل‌گیری معماری آرامگاهی و سبک مقبره‌سازی متصوفه آذربایجان	ارتباط مستقیم ساخت معماری آرامگاهی در ایران با جریانات تصوف و ویژگی‌های معماری و تزئینی آرامگاه‌های آذربایجان
حاج قاسمی و همکاران (۱۳۸۹)	کتاب گنج‌نامه	معرفی بناها و ویژگی‌های تاریخی و کالبدی آنها
هنستین و دلیوس (Hattstein & Delius, 2004)	معماری و هنر اسلامی	گونگونی عظیم شکل‌های بیان هنری از بدو اسلام تا عصر حاضر
رستگار ژاله و کلنوری (۱۳۹۶)	آرامگاه‌های شهر جالق سراوان	بررسی نظریه دفن نوزاد در دیوارهای آرامگاه‌های جالق
مسعودی اصل و همکاران (Masoudi Asl et al., 2018)	مبانی معماری آرامگاه‌های امامزادگان ایران	جایگاه مبانی معماری آرامگاه‌های متبرکه مذهبی در مکتب شیعه
پیرنیا و معاریان (۱۳۹۷)	معماری اسلامی ایران	بررسی برخی آرامگاه‌های ایران در ادوار مختلف
بلالی اسکویی و جمالی (Belali Oskui & Jamali, 2021; 2019)	گونه‌شناسی کالبدی-فضایی آرامگاه‌های ایلخانی و مذهبی صفوی اصفهان	شناخت و مدون‌سازی و دسته‌بندی ویژگی‌های کالبدی-فضایی فضاهای آرامگاهی در اصفهان در دوره‌های ایلخانی و صفوی

مبانی نظری

از سده‌های اول تا سوم هجری، آرامگاه‌های قابل توجهی در ایران برجای نمانده‌اند. شاید بتوان آرامگاه هارون الرشید در خراسان را یکی از نمونه‌های اولیه سنت آرامگاه‌سازی در ایران دانست (غروی، ۱۳۷۶، ۹۹). به دلیل ممنوعیت طولانی مدت مقبره‌سازی در ایران تا دوره سامانیان، الگوی مقبره‌سازی از کشورهای دیگر به ایران با دو نظریه مختلف انتقال یافت.

۱. ویلبر که محقق در حوزه معماری ایران بود، بر این باور بود که الگوی ساخت مقبره از سوره، سرزمینی تحت سلطه امپراتوری روم، به ایران راه یافته است. شباهت معابد مهمی مانند پانتئون به برج‌های مقبره‌های ایران این فرضیه را به شکل جدی مطرح می‌کند.

۲. سنت رایج در مناطق شمالی و شرقی آسیای مرکزی نیز در این زمینه تأثیرگذار بوده است. در این مناطق آرامگاه‌ها در فرم‌های یورت مانند با مصالح بادوام ساخته می‌شدند که جسد را در داخل آن در معرض دید عموم قرار می‌گرفت و مراسم سوگواری در پیرامون آن انجام می‌شد. تپه‌ای که این آرامگاه‌ها بر روی آن قرار می‌گرفت گورکان نامیده می‌شد (ثبوتی، ۱۳۷۰). هرچند که صحت این نظریات با استنادات دقیق تاریخی قابل اثبات نیست و وجود تدفین‌های باستانی با قدمت چندین هزار ساله در ایران و به‌عنوان مثال در شهر سوخته در شمال استان سیستان و بلوچستان در ۳۲۰۰ سال قبل از میلاد خلاف این ادعاها را نشان می‌دهد.

معماری چهارتاقی به‌عنوان بنیان معماری آیینی ایران، نقش قابل توجهی در شکل‌دهی فرم و فضای آرامگاه‌ها پس از اسلام

ایفا کرده است. الگوی معماری چهارتاقی که یادگار دوران ساسانی است با ورود اسلام، برای مدتی جایگاه مرکزی خود را در معماری آیینی ایران از دست داد (سلطان‌زاده، ۱۳۶۲)؛ ولی به تدریج در قالب معماری تدفینی دوباره به‌عنوان الگویی متداول در معماری ایران تبدیل شد. آرامگاه امیر اسماعیل سامانی در دوره سامانیان با طرح مربعی و گنبدی در مرکز تقاطع محورهای بنا نشانه‌ای از این موضوع است. در اوایل دوران اسلامی، ساخت آرامگاه‌های چهارگوش با گنبد به‌عنوان یکی از روش‌های قدیمی در آرامگاه‌سازی اسلامی مطرح شد. یکی از کهن‌ترین نمونه‌های این گونه آرامگاه‌ها، مقبره اسماعیل سامانی در بخارا است که به جای مانده و قابل توجه است (Ettinghausen & Grabar, 1906/1999, 301). مقبره امیر اسماعیل سامانی در بخارا نمونه‌ای از معماری اوایل دوره اسلامی است. برخی این بنا را «بنای عجیب» می‌نامند، زیرا اشکال معماری ابتدایی را به نمایش می‌گذارد که بعدتر در دوره سلجوقیان در سراسر ایران گسترش یافت. به‌عنوان مثال، اینجا شیوه‌ای نوین برای قرار دادن گنبد بر روی ساختمان‌های مربعی دیده می‌شود و همچنین نمونه‌هایی از طرح‌های آجری متنوع در داخل و خارج بنا به چشم می‌خورد. این سازه از یک سو ویژگی‌های معماری پیش از اسلام را داراست و از سوی دیگر، ویژگی‌های جدیدی دارد که بعدها به اصول معماری ایرانی تبدیل شدند (Wilson, 1891/1987, 138). در دوره ایلخانی، آرامگاه‌های گنبددار دستخوش تحولاتی

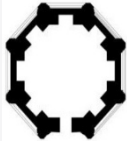
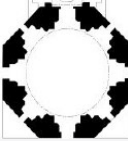
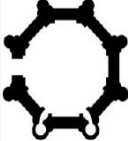

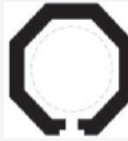

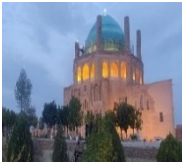

نوعی بن‌بست سازه‌ای دچار بودند و بیشتر برای تزیینات به کار رفته است، در درجه اول فضایی مناسب برای تزیینات پرجزئیات فراهم می‌کرد و در عین حال تجربه فضاسازی را تشویق می‌کرد. به همین دلیل در معماری تدفینی به آنها نقش مهم‌تری داده شد (Hillenbrand, 1994/ 2008, 290). با توجه به مباحث مطرح شده، مطابق جداول ۲ و ۳، سیر تحول معماری دوره‌های تاریخی و خصوصیات معماری آرامگاهی در نظر دوره‌های منتهی به زمان ساخت آرامگاه‌های شیشه‌ریز در نظر گرفت.

تازه شدند، به طوری که این بناها به وسعت و بزرگی بیشتری دست یافتند. نمونه بارز این نوع بناها گنبد سلطانیه در زنجان است (برتون، ۱۳۷۷، ۹۵). طراحی آرامگاه‌های دوره تیموری براساس هندسه چهارگوش بوده و بیشتر در ابعاد کوچک ساخته می‌شده‌اند. این معماری معمولاً بر جنبه‌ای خاص از بنا، مانند طاق ایوان یا ساقه گنبد یا هر دو، تمرکز و تأکید دارد (Hillenbrand, 1998, 359). بهره‌گیری از ترکیب کالبدی فضایی چهارگوش با همراه گنبد و فرم‌هایی مشابه، همانند هشت و نیم هشت گنبددار، برخلاف برج‌های مقبره که به

جدول ۲. نمایی از معماری آرامگاهی ایران از دوره سامانی تا تیموری. مأخذ: نگارندگان.

دوره	آرامگاه شاخص	تصویر	توضیحات
دوره سامانی	امیر اسماعیل سامانی		بناهای چهارگوش گنبددار الهام گرفته از چهارطاقی و آتشکده دوره ساسانی
دوره سلجوقی	سه گنبد ارومیه		رواج بناکردن برج مقبره‌ها با تزیینات آجری پلان‌های مدور یا چند ضلعی منتظم دارای اتاق مقبره یا سردابه اضافه شدن طاق‌نمای ورودی به حجم
دوره ایلخانی	گنبد سلطانیه		بهره‌گیری از طرح برج مقبره با تأکید بر محور عمودی تقسیم‌بندی دیواره‌های بیرونی بنا با طاق نما قرارگیری عملکردهای مختلف در یک مجموعه ساختمانی
دوره تیموری	آرامگاه گوهرشاد بیگم		عمودی‌گرایی برای ایجاد حس شکوه و عظمت ایجاد مدرسه و مسجد در مجاورت آرامگاه افزودن تزیینات پیچیده‌تر در کاشیکاری تداوم بهره‌گیری از تقسیمات طاق نما در نامسازی استفاده از ساق گنبد برای مرتفع کردن بیشتر گنبد

جدول ۳. پلان آرامگاه‌های دوره‌های سلجوقی و ایلخانی. مأخذ: نگارندگان.

آرامگاه	مقبره چلبی اوغلی	مقبره سلطانیه	برج خرقان	گنبد جبلیه کرمان	گنبد عالی ابرکوه
پلان					
تصویر					

یافته‌ها و بحث

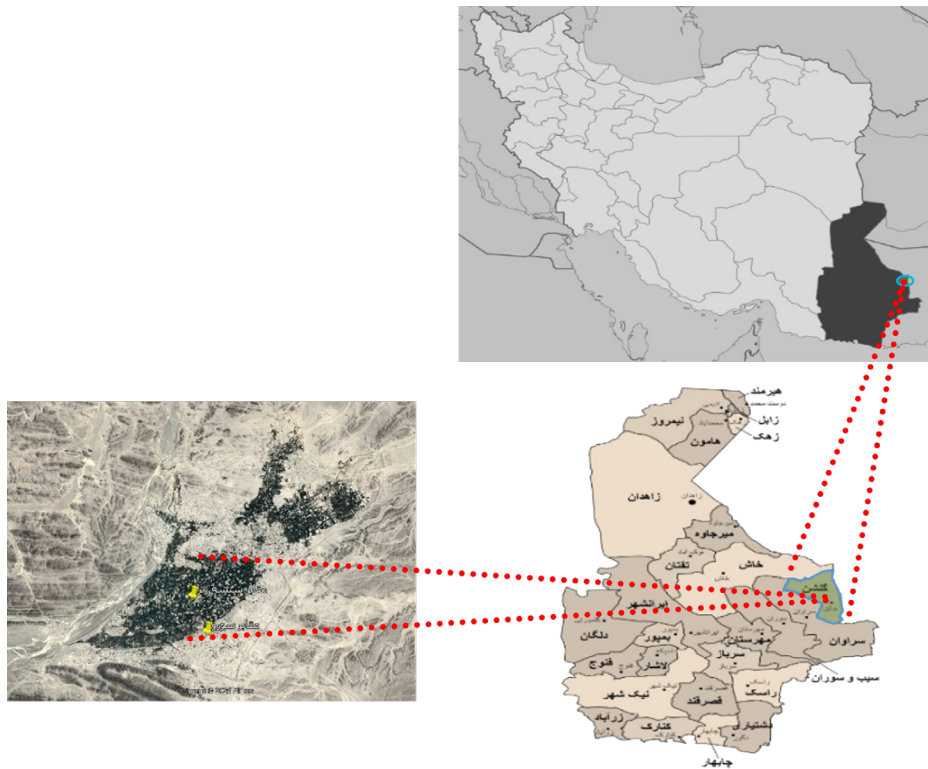
با بررسی اسناد تاریخی موجود مشخص شد اطلاعات دقیقی درباره نحوه و تاریخ دقیق ساخت آرامگاه‌های جالق در دست نیست. ولی با توجه به معماری متفاوت این بناهای آرامگاهی، این آثار بعضاً مورد توجه مستشرقینی قرار گرفته است که در دوره قاجار از بلوچستان ایران بازدید داشته‌اند. بنابراین، ردپای این بناها را می‌توان در سفرنامه‌های تاریخی این مستشرقین کنکاش کرد.

پاتینجر (Pottinger, 1816) در سفرنامه خود در مسیر حرکت از سند به سراوان به بناهای آرامگاهی اشاره می‌کند که با تحلیل میزان فاصله زمانی با مناطق اطراف که در سفرنامه ذکر شده است مشخص شد که بناهای مورد اشاره پاتینجر همان آرامگاه‌های شیشه‌ریز است. وی بدین صورت شرح می‌دهد: «در فاصله حدود چهار مایل از محل توقف امشب، نشانه‌هایی از قبور بسیار عجیب و خارق‌العاده در سمت چپ رودخانه، به فاصله چهارصد یاردی از آن دیده می‌شد. این قبور به شکل مستطیل بوده و هر یک توسط دیوارهای کوتاه سنگی محصور شده‌اند که با وجود ساختار ساده خود، ظاهری عجیب دارند. این دیوارها محوطه‌هایی به مساحت حدود چهار تا پنج یارد مربع را دربرمی‌گرفتند و جهت ورودی و همچنین ساخت آنها به سمت شرق تنظیم شده بود. در این منطقه، تپه‌های بزرگ خاکی و سنگی نیز تا مسافت زیادی قابل مشاهده بودند. تنها اطلاعاتی که راهنما ارائه کرد این بود که این آثار به زمان «گبرها» تعلق دارند. با این حال، در این سرزمین معمول است که هر پدیده غیرعادی و غیرقابل توضیح به این منبع نسبت داده شود، بنابراین نمی‌توان با اطمینان کامل به این ادعا اعتماد کرد. اما در خصوص این مورد خاص، احتمال دارد این فرض صحیح باشد، چراکه در ساختار این قبور هیچگونه نشانه‌ای از مسلمانان یا هندوها مشاهده نمی‌شود. اگر نخواهیم آنها را به مسلمانان یا هندوها مرتبط بدانیم، احتمالاً باید به پارس‌ها یا زمان‌های بسیار دورتر نسبت داده شوند. قدمت این آثار بدون شک قابل توجه است، زیرا با وجود سختی و مقاومت بالای سنگ‌ها، باقی‌مانده‌های آنها به حالت تخریب و فرسایش افتاده‌اند. از جمله شنیده‌هایی که درباره این قبور نقل شده، اگر صحت داشته باشد، می‌تواند به فهم بهتر وضعیت آنها کمک کند. موضوعی است که مرادخان درباره‌اش صحبت می‌کرد. او اشاره کرد که سنگ‌هایی که در ساخت این بناها استفاده شده‌اند، در هیچ نقطه دیگری از این سرزمین یافت نمی‌شوند و افزود که ارزش این بناها به درستی شناخته نمی‌شود، زیرا مردم این زمان قادر نیستند با چنین مهارت و استادی کار کنند. هنوز دچار تردید هستیم که آیا این ساختمان‌ها در گذشته مقبره‌هایی بوده‌اند یا بقایایی از یک پرستشگاه و معبد هستند. درون هر یک از این بناها، برجستگی قابل توجهی

وجود داشت که با سنگ پوشانده شده بود و ظاهری شبیه به قبر داشت. با این حال، احتمال دیگری نیز وجود دارد؛ شاید این بخش، محلی محراب‌گونه برای آتش مقدس آتشکده بوده باشد. تعداد زیاد این گونه بناها بیشتر از هر نکته دیگری، نشانه‌ای از مقبره بودن آنها است» (Pottinger, 1816, 162). یکی دیگر از اسناد تاریخی که به توصیف این بناها پرداخته است ژنرال سرپرسی سایکس (Sykes, 1902) است که در سفرنامه خود با عنوان سفرنامه ژنرال سرپرسی سایکس یا ده هزار میل در ایران، به شرح این بناها می‌پردازد «در واحه بالا چند دستگاه ساختمان با گنبد‌های آجری دیده می‌شود که می‌گویند مقبره ملوک کیانی است ولی بضرر قاطع نمی‌توان گفت امرای صفاری که متجاوز از پنج قرن در بلوچستان حکومت داشته‌اند در این مقبره‌ها مدفون رسیده باشند. زیر بعضی از گنبد‌های مزبور آثار کاشیکاری دیده می‌شود و در برخی قسمت‌ها نیز تصویر فیل و طاوس کشیده‌اند که برای آنها ارزش صنعتی نمی‌توان قائل شد» (سایکس، ۱۳۳۶، ۲۶۸).

• آرامگاه‌های شیشه‌ریز در جالق

مقدسی (۱۳۶۱، ۴۷۵-۴۷۶) بیان می‌کند که منطقه جالق دارای تاریخچه‌ای طولانی است و نام آن در متون کهن ذکر شده است. به نظر می‌رسد که اولین بار مقدسی در قرن چهارم هجری به این منطقه اشاره کرده و آن را با نام‌های جالق و جالک ضبط کرده است. این مکان یکی از شهرهای مهم قصبه بنجور (فنزبور) در منطقه مکران معرفی شده است. روستای شیشه‌ریز در بخش مرکزی شهرستان گلشن (جالق) در استان سیستان و بلوچستان ایران قرار دارد (تصویر ۱). در محلات سورو و شیشه‌ریز جمعاً سیزده آرامگاه وجود دارد؛ که هشت آرامگاه در محله شیشه‌ریز (تصویر ۲) و پنج آرامگاه در محله سورو واقع شده‌اند. آرامگاه‌های محله سورو نسبتاً در ارتفاع بالاتر قرار گرفته‌اند، در حالی که آرامگاه‌های شیشه‌ریز در کنار قلعه‌ای به همین نام و در داخل نخلستان قرار دارند (کلانوری، ۱۳۹۸، ۴۸). این بناها با توجه به اهمیت تاریخی به شماره ۳۰۶۲ و در تاریخ ۱۳۷۹/۱۲/۲۵ به ثبت آثار ملی و تاریخی رسیده و از مدفونان در آن اطلاعی حاصل نشده است. قابل ذکر است تدفین‌های نوزاد‌های سقط شده و یا فوت شده در دیواره‌های آرامگاه‌های این منطقه وجود دارد (رستگار ژاله و کلانوری، ۱۳۹۶). منابع تاریخی متعدد به آرامگاه‌های در منطقه شیشه‌ریز اشاره کرده‌اند که در آنها نوزادان و کودکان را در دیواره‌های آرامگاه‌ها و بزرگسالان را در قبور پلکانی خشتی دفن می‌کردند (فرجی، ۱۳۶۶، ۸۱۴). در ارتباط با دفن نوزادان در دیواره‌ها، نگارندگان مصاحبه شفاهی با گلی عطارزاده انجام دادند که یکی از اقوام درجه یک وی بومی منطقه است و با حدود ۷۵ سال سن سابقه مشاهده و حتی انجام این عمل را داشته است، مشخص شد این یک

تصویر ۱. موقعیت استان سیستان و بلوچستان در کشور (بالا سمت راست)؛ موقعیت شهرستان گلشن (پایین سمت راست) موقعیت آرامگاه‌های روستای شیشه‌ریز (پایین سمت چپ). مأخذ: نگارندگان.

تصویر ۲. موقعیت مکانی آرامگاه‌های شیشه‌ریز و سورو و موقعیت آرامگاه‌های شیشه‌ریز. مأخذ: نگارندگان.

هشتم هجری بازمی‌گردد. این تاریخ‌گذاری به دو دلیل منطقی به نظر می‌رسد. نخست اینکه بلوچستان در مسیر شبه‌قاره هند قرار داشته و این منطقه توجه خاصی از جانب حکومت ایلخانی به خود جلب کرده بود، که باعث رونق ویژه‌ای در آنجا شده است. دوم، شباهت سبک معماری این آرامگاه‌ها با آرامگاه‌های دوره ایلخانی، مانند وجود گنبد‌های بلند که مشخصه معماری دوره ایلخانی هستند (تصویر ۳). همچنین، تزیینات صلیبی بالای طاقچه‌های مقبره‌های شیشه‌ریز، که از ویژگی‌های بارز آرامگاه‌های این دوره محسوب می‌شود،

رسم سنتی در میان بومی‌ها بوده است که پس از فوت نوزاد اول برای جلوگیری از سقط یا از دنیا رفتن نوزادان بعد از تولد و همچنین جلوگیری از نازائی زن، جسد نوزاد اول در پارچه قرارداده و سپس در درون جداره دیوارها یا دیواره‌های ضخیم دفن می‌کردند (عطارزاده، مصاحبه شخصی، ۱۴۰۳). این شیوه تدفین در ایران، به خصوص در ارگ بم کرمان، مشاهده شده که نوزادان و کودکان را درون محوطه ارگ دفن می‌کردند. این روش منحصر به فرد تدفین اهمیت ویژه‌ای به این آرامگاه‌ها داده است. قدمت این آثار به قرن‌های هفتم و

وجود دارد. روش ساخت گنبدها جالب توجه است؛ به این صورت که تنه‌های درخت نخل را روی چهار رأس بدنه قرار می‌دادند و با تبدیل بدنه چهارضلعی به هشت‌ضلعی، ساخت را تا رسیدن به فرم دایره ادامه می‌دادند، سپس گنبد را روی آن نصب می‌کردند (پرونده ثبتی اثر، ۱۳۷۸). روی سقف برخی گنبدها آثار زیبایی از کاشی‌کاری و نقش‌های فیلی و طاووس مشاهده می‌شود (سایکس، ۱۳۳۶). در جداول ۴ و ۵ وضعیت کالبدی و تحلیل ویژگی‌های معماری آرامگاه‌ها بررسی شد.

نیز دیده می‌شود. (کلانوری، ۱۳۹۸، ۴۸). تمام این آرامگاه‌ها بر روی بستر صخره طبیعی ساخته شده‌اند و دارای طرحی مربع شکل هستند (جدول ۵). در یکی از اضلاع آنها یک در نسبتاً کوتاه قرار دارد (تصویر ۳). سقف آنها به شکل گنبدی با ارتفاع زیاد است، برخلاف فرم غالب سقف‌های منطقه که تخت و با چوب درخت نخل پوشیده می‌شوند. قوس‌های این گنبدها به شکل بیضی تند و کند طراحی شده‌اند و بنا دارای گوشه‌سازی‌هایی است که روی آنها برآمدگی‌های تزئینی

تصویر ۳. ورودی آرامگاه شماره ۱ از ضلع شرقی (سمت راست)، تصویری از دو آرامگاه ۲ و ۳ از نمای جنوبی (سمت چپ). مأخذ: نگارندگان.
جدول ۴. بررسی وضعیت کالبدی، نماها، موقعیت و جهت ورودی بنا در آرامگاه‌های شیشه‌ریز. مأخذ: نگارندگان.

آرامگاه	وضعیت کالبدی و جهت‌گیری ورودی بنا	نمای شمالی	نمای جنوبی	نمای شرقی	نمای غربی	عرض جغرافیایی	طول جغرافیایی	موقعیت ورودی
۱	ورودی بنا از سمت جنوب و بنا مرمت شده است.					N°33.75'27°35	E°27.7'62°42	
۲	ورودی از سمت شرق است. دیواره شرقی و قسمتی از دیواره شمالی آن فروریخته و بر بالای آن گنبد مرتفعی قرار دارد. این بنا مرتفع‌ترین آرامگاه این مجموعه است.					N°05.33'27°35	E°6.52'62°42	
۳	ورودی از سمت جنوب است. در حال حاضر تمامی دیوارهای شمالی فروریخته که در موازات آن مرز نخلستان دیواری چنبرهای به قطر حدود ۶۵ سانتیمتر احداث شده است.					N°32.97'27°35	E°6.00'62°42	

ادامهٔ جدول ۴.

آرامگاه	وضعیت کالبدی و جهت گیری ورودی بنا	نمای شمالی	نمای جنوبی	نمای شرقی	نمای غربی	عرض جغرافیایی	طول جغرافیایی	موقعیت ورودی
۴	ورودی از سمت شرق است. از دو فضای مربع شکل با ابعاد متفاوت تشکیل شده که به یکدیگر متصلند. اتاق گنبددار کوچکتر به عنوان پیش فضای گنبددار آرامگاه است.					N°32.71'27°35	E°5.14'62°42	
۵	ورودی از سمت غرب است. کالبد بنا مرمت شده است.					N°35.41'27°35	E°2.20'62°42	
۶	ورودی در قسمت شرقی قرار دارد و سقف بنا گنبدی بوده که هم اکنون سقف آن کاملاً فرو ریخته است. دیوارها آجری است.	تخریب شده است.				N°35.93'27°35	E°94.0'62°42	-
۷	ورودی از سمت شرق است و در حدود ۱۷ متری در شمال آرامگاه شماره ۶ قرار دارد. بنا از دو طرف شمالی و شرقی سالم مانده ولی قسمت غربی و جنوبی آن تخریب شده است.			نما شرقی 		N°36.76'۲7°35	E°1.03'62°42	
۸	ورودی بنا از سمت شرق است. قسمت‌های زیادی از بنا تخریب شده است.					N°37.45'27°35	E°59.41'62°41	

• واکاوی ویژگی‌ها و عناصر معماری آرامگاه‌ها

بر اساس یافته‌های پژوهشی و تحلیل عناصر معماری در **جدول ۴** و **۵**، با در نظر گرفتن نزدیکی آرامگاه شماره یک به قلعه، مسجد و فضای مربع کوچک مقابل آن و همچنین شیوهٔ ساخت گنبد، می‌توان با احتیاط این آرامگاه را متعلق به اواخر دورهٔ سلجوقی یا اوایل دورهٔ ایلخانیان در قرون ۱۲ یا ۱۳ میلادی دانست. آرامگاه‌ها شمارهٔ دو، سه و چهار احتمالاً به دوره‌های اواخر تیموری و اوایل صفوی تعلق دارند که این نظریه از شباهت‌ها، اشکال نسبی و روش‌های ساخت و ساز این سه بنا استنباط شده است. آرامگاه شمارهٔ پنج نیز متعلق به دورهٔ تیموری بوده و با توجه به شیوهٔ ساخت گنبد‌های آرامگاه‌های شمارهٔ دو، سه و چهار، شاید بتوان آرامگاه شمارهٔ پنج را الگویی برای این سه بنا در نظر گرفت. آرامگاه شمارهٔ

۶ احتمالاً به دورهٔ ایلخانی و قرن سیزدهم میلادی بازمی‌گردد، چراکه ساختار آن شباهت زیادی به آرامگاه‌های شمارهٔ هفت و هشت دارد. یافته‌های پژوهش همچنین نشان می‌دهد که ساخت آرامگاه‌های شمارهٔ هفت و هشت ممکن است به آغاز سلطنت هولاکوخان مغول در قرن سیزدهم میلادی مربوط باشد (Keyhanpoor & Torkzaban, 2015). مطالعات انجام شده نشان می‌دهد که مردم بومی سبک زندگی و معماری منطقهٔ خود را هماهنگ با اقلیم منطقه شکل می‌دهند (Heidari & Davtalab, 2022, 40). جهت شمال می‌تواند به این دلیل باشد که سمت باد غالب که از جهت شمال غرب در منطقه بلوچستان است (جدول ۴). ارتفاع متوسط آرامگاه‌ها در مجموعهٔ آرامگاهی شیشه‌ریز حدود چهار متر است و سقف گنبد آنها در بلندترین به حدود ۱۰

جدول ۵. تحلیل ویژگی‌های کالبدی و معماری آرامگاه‌های شیشه‌ریز. مأخذ: نگارندگان.

آرامگاه	مشخصات و ابعاد بنا	ویژگی‌های معماری	پلان
۱	ابعاد: ۱۳/۸۰*۱۴ متر حد فاصل هر یک از این درگاه‌ها با قبه‌های گلی فیروزه‌ای رنگ به قطر ۲۰ سانتی‌متر مانند رشته‌هایی از گردنبند قرار دارد.	پلان مربع شکل و دارای ایوان ورودی در قسمت جنوب و دارای پی سنگی در چهار کنج بنا آرامگاه‌هایی کوچک و درگاه‌هایی و فضایی محراب مانند با طاق‌های جناقی قرار دارد. در جداره داخلی بنا کادرهایی مستطیل شکل برجستگی‌های گلی فیروزه‌ای رنگ سقف	
۲	ابعاد: ۱۳ در ۱۲/۵۰ متر درب ورودی ۱۳۰ سانتی‌متر عرض دارد. ضخامت دیوار به ۱۳۰ سانتی‌متر	دارای پلان مربع شکل ورودی در قسمت شرقی طاقچه‌هایی در داخل بنا	
۳	ابعاد: ۸/۸۰ در ۹/۵ متر با ارتفاع: ۱۰ متر ضخامت جرزهای ساختمان حدوداً ۱۳۰ در دیوارهای غربی و شرقی هر کدام سه کادر مستطیل شکل به ارتفاع ۳۶۰ سانتی‌متر قرار دارد.	این آرامگاه دارای پلان مربع شکل است. جرزهای ساختمان تماماً از خشت‌های خام ساخته شده و دارای پی سنگی است. حفره‌هایی در دیوار داخلی به طول حدود ۴۰*۳۰ سانتی‌متر برای دفن نوزاد	
۴	مساحت: ۱۰۵ متر مربع ورودی حدود ۳ متر عرض دارد و ۹۰ سانتی‌متر هم عرض طاقچه آن است. فضای داخلی آرامگاه ۷/۵۰ در ۸/۲۰ و فضای بیرونی آن ۱۰/۵۰ در ۱۰ است.	دو فضای مربع شکل با ابعاد متفاوت تشکیل شده است و فضای کوچک تر که به‌عنوان پیش فضای آرامگاه است دارای ابعادی در حدود ۶۶/۵۰ متر مربع و با ابعاد ۶ در ۶/۵ متر و ارتفاع ۳/۶۰ متر تا بالای گنبد است و قبرهایی به‌صورت پلکانی به‌صورت چند سکوی خشتی بر روی هم قرار داشته است.	
۵	ابعاد: ۱۰/۸۰ در ۱۰/۵۰ متر حدود ۳ متر بالاتر از سطح منطقه قرار دارد و اندازه درب ورودی به ۱۵۰ سانتی‌متر می‌رسد.	ورودی آرامگاه از سمت شرق گمان می‌رود که ارتفاع گنبد آن از کف تا سقف حدود ۱۰ متر بوده است.	
۶	ابعاد: ۹*۹ متر ضخامت دیوار ۹۰ سانتی‌متر	طاقچه‌های فضای داخلی سقف گنبدی و پی سنگی ورودی آرامگاه از سمت شرق	-
۷	ابعاد: ۸/۷۰*۸/۹۰ متر ضخامت دیوار ۱۲۰ سانتی‌متر عرض درب ورودی ۱۲۰ سانتی‌متر	درگاه‌هایی با طاق‌های جناقی ورودی آرامگاه از سمت شرق دارای ایوان ورودی	
۸	مساحت: ۱۱۰ متر مربع با ارتفاع: ۱۰ متر ضخامت دیوارهای چهار جهت آن ۱۵۰ سانتی‌متر و در ورودی با عرض ۱۰۰ سانتی‌متر	تزیینات به شکل چلیپائی ورودی آرامگاه: جنوب سقف گنبدی (ضخامت ۲۵ سانتی‌متر) دارای ایوان ورودی	

در اواخر عصر سلجوقی و در حمله مغول آسیب دیده باشد، اما نتایج مشاهدات میدانی نشانگر این است که آسیب کلی مربوط به فرسایش طبیعی آنها در طی سالیان متمادی تاکنون است.

متر می‌رسد. این مجموعه آرامگاه‌ها و بناها در ابعاد و اشکال گوناگون بنا به تشخیص و مقام متوفیان ساخته شده‌اند. این احتمال وجود دارد که بناهای اولیه در این مجموعه آرامگاهی

نسبت سایر آرامگاه‌ها این گوشه‌سازی با کیفیت و ابعاد بزرگتری اجرا شده است. بهره‌گیری از قاب‌بندی حفره‌ای برای قوس‌های روی دیوارهای داخلی و همچنین استفاده از این حفره‌های تزئینی به‌صورت نواری در زیر گنبد در آرامگاه‌های یک، چهار و هفت مشاهده شد که البته با توجه به روکش‌های گچ و کاهگل در مرمت و بازسازی‌های بعدی ممکن است در سایر آرامگاه‌ها هم وجود داشته باشد.

نتیجه‌گیری

اگرچه بناهای آرامگاه‌های شیشه‌ریز با برخی بناهای آرامگاهی دوره‌های سلجوقی و ایلخانی نیز شباهت‌هایی کالبدی دارد، از ویژگی‌های منحصر به فرد معماری آرامگاه‌های شیشه‌ریز می‌توان به شیوه کنج‌سازی دمغازه‌ای زیر گنبد اشاره کرد که برخلاف سنت‌های پیشین گوشه‌سازی فیلیپوش در دوره‌های گذشته معماری ایران است و این گوشه‌سازی قدمت بنا را تا حدود زیادی مشخص می‌کند چراکه این شیوه گوشه‌سازی در بناهای آرامگاهی در دوره ایلخانی در ایران متداول شده است. بهره‌گیری از قوس‌های پتکین و حفره‌های کوچک تزئینی به‌صورت نوارهای افقی و عمودی در فضای داخلی زیر گنبد و تدفین نوزادان و تولدهای نارس در دیوارها از دیگر ویژگی‌های کالبدی این آرامگاه‌هاست. تفاوت‌های کالبدی جزئی بناهای آرامگاهی شیشه‌ریز می‌تواند مؤید تدریجی بودن توسعه و ساخت این مجموعه آرامگاهی باشد. از تزئینات معماری داخلی بناها در حال حاضر نقوش خاصی باقی نمانده است،

روش متداول ساخت گنبد بر روی پلان‌های مربع بر روی دیوارها بدون استفاده از گوشواره و فیل گوش بوده است. بدین صورت که بعضاً با استفاده از تنه‌های درخت خرما که در چهار رأس انداخته‌اند بنا را از چهار ضلعی به هشت ضلعی و سپس با تکرار این کار سقف بنا را هم نزدیک کرده و سپس رینگ گنبد زده شده و بر روی آن گنبد را ساخته‌اند. تمایل به ساخت آرامگاه‌ها با طرح مکعب گنبددار در دوره سلجوقی با احداث مقبره سلطان سنجر در مرو آغاز شد و در ساخت مقبره اولجایتو در سلطانیه به اوج خود رسید. این گرایش به استفاده از فرم‌های هندسی هشت‌ضلعی و طراحی آرامگاه‌های گنبددار، در کنار هم‌زمانی ساخت مقبره رکن عالم و مقبره اولجایتو، این را نشان می‌دهد که بین این آثار شباهت‌های قابل توجهی وجود دارد. با توجه به تطابق‌هایی که در پلان معماری در **جدول ۳** دیده می‌شود، می‌توان این نظر را مطرح کرد که معماری برخی آرامگاه‌های جالق نیز در طراحی و استفاده از فرم مکعب گنبددار و الگوی هندسه هشت‌ضلعی از سبک دوره سلجوقی پیروی کرده است. براساس تحلیل عناصر معماری به کاررفته طبق **جدول ۶**، آرامگاه شماره یک با بهره‌گیری از برجک‌هایی با پلان هشت‌ضلعی در گوشه‌ها و آرامگاه شماره دو با مرتفع‌ترین گنبد از سایر آرامگاه‌های این مجموعه متمایز شده است. آرامگاه‌های یک، سه، شش و هشت دارای گوشه‌سازی دمغازه‌ای (Pendentive) است که مشخصه سبکی دوره ایلخانی است. آرامگاه‌های دو، چهار، پنج و هفت دارای گوشه‌سازی پتکین و همچنین قوس‌های تزئینی پتکین (Corbel Arch) است که در آرامگاه هفت به

جدول ۶. تحلیل عناصر معماری بکاررفته در آرامگاه‌های شیشه‌ریز. مأخذ: نگارندگان.

تزیینات چلیپایی	تزیینات حفره‌ای نواری	قوس تزئینی پتکین	گوشه‌سازی پتکین زیر گنبد	گوشه‌سازی دمغازه‌ای زیر گنبد	قاب بندی فضای داخلی	بازشو مشبک در دیوارها سقفی	طاقچه با ارتفاع کم با ارتفاع متوسط	برجک نما	قوس جناغی و قاب‌بندی نما	فضای پیش ورودی	سر در ورودی	شماره آرامگاه
*	*		*	*	*	*	*	*	*	*	*	۱
		*	*			*	*				*	۲
			*	*	*	*	*				*	۳
	*	*	*			*	*			*	*	۴
*	*	*	*			*	*		*	*	*	۵
			*									۶
*	*	*	*			*	*		*	*	*	۷
		*	*	*	*	*	*		*	*	*	۸

ولی بررسی متون تاریخی از جمله مشاهدات سایکس بیانگر این است که کاشیکاری و نقوش فیل و طاووس از تزیینات داخل این بناها بوده است. با توجه به یافته‌های تحقیق و تحلیل‌های معماری، اکثر آرامگاه‌های شیشه‌ریز دارای پلان‌های چهارگوش و مربع هستند و ورودی این آرامگاه‌ها غالباً در جبهه شرقی بنا قرار گرفته است. فقط دو مورد ورودی از سمت جنوب و یک مورد از سمت غرب است که مشابه جهت‌گیری ورودی دخمه‌های صخره‌ای زرتشتیان است. علت این جهت‌گیری می‌تواند برپایه سمت طلوع خورشید از شرق، مبتنی بر آیین‌های باستانی ایران، براساس دلایل اقلیمی و باد غالب منطقه و یا براساس نحوه خاکسپاری جسد در راستای قبله و رو به ورودی بودن صورت جسد باشد که این فرضیات در پژوهش‌های آتی می‌تواند بررسی شود. از طرفی، آرامگاه‌ها موسوم به سورو و کوهکن در چندکیلومتری آرامگاه‌های شیشه‌ریز است که به توجه به عدم وجود مستندنگاری کافی، در این پژوهش به لحاظ محدودیت زمانی امکان بررسی ویژگی‌های معماری، سازه‌ای و تزیینات آن میسر نبود و برای پژوهش‌های آتی پیشنهاد می‌شود.

تشکر و قدردانی

پژوهشگران بر خود لازم میدانند از تمامی کسانی که زمینه انجام پژوهش را فراهم ساخته، صمیمانه تشکر و قدردانی نمایند. مشارکت نویسنده اول مقاله با حمایت مالی دانشگاه زابل با کد پژوهانه: IR-GR-UOZ-۹۹۸۴ انجام شده است.

اعلام عدم تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند در انجام این پژوهش هیچ گونه تعارض منافی برای ایشان وجود نداشته است.

فهرست منابع

- اداره کل میراث فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری سیستان و بلوچستان، پرونده ثبتی اثر، (۱۳۷۸).
- برتون، جونل پی. (۱۳۷۷). فضای مقدس (ترجمه مجید محمدی). نامه فرهنگ، ۱، ۱۴۵-۱۲۸.
- پیرنیا، محمدکریم و معماریان، غلامحسین. (۱۳۸۰). سبک‌شناسی معماری ایرانی. انتشارات پژوهنده.
- پیرنیا، محمدکریم و معماریان، غلامحسین. (۱۳۹۷). معماری اسلامی ایران. انتشارات گلجام.
- ثبوتی، هوشنگ. (۱۳۷۰). بررسی آثار تاریخی سلطانیه. ستاره زنجان.
- حاج قاسمی، کامبیز و موسوی روضاتی، مریم دخت. (۱۳۸۹). گنج نامه: فرهنگ آثار معماری اسلامی ایران. انتشارات دانشگاه شهید بهشتی.
- حسینی، سیدهاشم. (۱۳۸۸). بررسی روند شکل‌گیری مجموعه‌های آرامگاهی در معماری ایران دوران اسلامی: بنا بر آرا ابوسعید ابوالخیر. نشریه هنرهای زیبا، ۳۸ (۱)، ۲۴-۱۵. <https://doi.org/20.1001.1.22286020.1388.1.38.2.6>

- حسینی، سیدهاشم. (۱۳۸۹). معرفی سبک مقبره‌سازی متصوفه آذربایجان. نشریه هنرهای زیبا: معماری و شهرسازی، ۲ (۴۳)، ۶۸-۵۷. <https://doi.org/20.1001.1.22286020.1389.2.43.6.7>
- رستگار ژاله، سحر و کلانوری، مجید. (۱۳۹۶). آرامگاه‌های شهر جالق سراوان. فصلنامه علمی اثر، ۳۸ (۷۸)، ۳۳-۴۶. <http://journal.richt.ir/athar/article-fa-1-81-1>
- سایکس، سرپرسی. (۱۳۳۶). سفرنامه ژنرال سرپرسی سایکس یا ده هزار میل در ایران (ترجمه حسین سعادت نوری). انتشارات کتابخانه ابن سینا.
- سلطان‌زاده، حسین. (۱۳۶۲). روند شکل‌گیری شهر و مراکز مذهبی در ایران. چاپ اول. انتشارات آگاه.
- غروی، مهدی. (۱۳۷۶). آرامگاه‌ها در گستره فرهنگ ایرانی. انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- فرجی، عبدالرضا. (۱۳۶۶). جغرافیای کامل ایران جلد دوم. انتشارات وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- کلانوری، مجید. (۱۳۹۸). معماری آرامگاه‌های گنبددار منطقه بلوچستان ایران. انتشارات مردنیز.
- کیانی، محمد یوسف. (۱۳۷۹). تاریخ هنر معماری ایران در دوره اسلامی. سمت.
- مقدسی، ابو عبدالله محمد بن احمد. (۱۳۶۱). احسن التقاسیم فی معرفة الاقالیم (ترجمه علینقی منزوی). انتشارات شرکت مؤلفان و مترجمان.
- Abbasnejad Seresti, R., & Sattari Galoogahi, R. (2022). Beveled rim bowls of the eastern half of the Iranian plateau: Examination and analysis. *Journal of Sistan and Baluchistan Studies*, 2(2), 25-34.
- Amirhajloo, S., & Riahiyan Gohorti, R. (2022). Study of the process and reasons for destruction Gobbah Sabz in Kerman, based on results archaeological soundings. *Journal of Sistan and Baluchistan Studies*, 2(1), 51-61.
- Belali Oskui, A., & Jamali, Y. (2021). Evaluation of Spatial Physical Changes in Isfahan's Mongol patriarchy and Safavid Tombs is a Step in Recognizing the Model of Islamic-Iranian Architectural Progress. *Iranian Pattern of Progress*, 8(2), 218-266. https://www.ipoba.ir/article_128084.html?lang=en
- Belali Oskuyi, A., & Jamali, Y. (2019). Physical - Spatial typology of Safavid Religious tombs in Isfahan. *Architecture in hot and dry climate*, 7(10), 31-52. <https://doi.org/20.1001.1.26453711.1398.7.10.2.3>
- Blair, S. S. (1986). *The Ilkhanid shrine complex at Natanz, Iran*. Center for Middle Eastern Studies, Harvard University.
- Costa, J., & Eccles, G. (1996). Perspective on tourism development. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 8(7), 44-51.
- Davtatab, J., Heidari, A., & Narooci, V. (2022). Identification and analysis of the architectural spaces and features of the historic Seb castle in Saravan county, Iran. *Journal of Sistan and Baluchistan Studies*, 2(2), 1-11. <https://doi.org/10.22034/jsbs.2022.338703.1023>
- Davtatab, J., Heidari, A., & Naseri, N. (2023). Analysis and recognition of the decorative features of historical building in the Hozdar Safavid city. *Athar*, 44(1), 18-39. <https://doi.org/20.1001.1.22286020.1388.1.38.2.6>

org/10.22034/44.1.18

- Desset, F., Shahsavari, M., & Vidale, M. (2021). The Marḥāṣean two faced god: New insights into iconographic and religious landscapes of Halil Rud Valley civilization third millennium BCE, south eastern Iran. *Journal of Sistan and Baluchistan Studies*, 1(1), 49–85.
- Ettinghausen, R., & Grabar, O. (1999). *The art and architecture of Islam: 650–1250* (Y. Ajand, Trans.). Samt. (Original work published 1987)
- Fathi, M., Heidari, A., & Davtalab, J. (2024). Introducing British colonial architectural buildings in Sistan. *Journal of Sistan and Baluchistan Studies*, 4(2), 11–23. <https://doi.org/10.22034/jsbs.2024.494113.1057>
- Godard, A. (1998). *The art of Iran* (B. Habibi, Trans.). Shahid Beheshti University Printing and Publishing Center. (Original work published 1965)
- Hatefi, A., Shahsavari, M., & Alidadi Soleymani, N. (2025). Study and classification of figurines of Qale Rostam, Esfandagheh, Jiroft. *Journal of Sistan and Baluchistan Studies*, 5(2), 87–105.
- Hattstein, M., & Delius, P. (2004). *Islam: Art and architecture*. Könemann.
- Heidari, A., & Davtalab, J. (2022). A study of the wind's role in shaping the man-made landscape of Sistan and the methods of utilizing and dealing with it based on historical sources. *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 19(106), 33–44. <https://doi.org/10.22034/bagh.2021.283839.4870>
- Hillenbrand, R. (1998). *Islamic architecture: Form, function, and meaning* (I. Etesam, Trans.). Urban Processing and Planning Company. (Original work published 1994)
- Hillenbrand, R. (2008). *Islamic art and architecture* (B. A. Ayatollahzadeh Shirazi, Trans.). Rozbe Publications. (Published work original 1999)
- Keyhanpoor, M., & Torkzaban, S. (2015). *A study of understanding the architectural landscape and construction technology in a complex of historical tombs from the thirteenth century* [Paper presentation]. Against Gravity Conference, Peen University.
- Lohari, S., Mehrafarin, R., & Fathi, H. (2024). Studying the architecture of Kerman's Zoroastrian crypts with a look at burial ritual. *Journal of Sistan and Baluchistan Studies*, 4(2), 25–40.
- Masoudi Asl, B., Javadi, S., Barati, N., & Farzin, A. (2018). Architectural basics of Imams descendants' holy shrines in Iran. *The Monthly Scientific Journal of Bagh-e Nazar*, 15(64), 5–14. <https://doi.org/10.22034/bagh.2018.69476>
- Mehrizi, M., Masodi, A., & Hasanpur, F. (2023). Geometrical and numerical analysis of architectural ornaments in Astaneh of Mahan from mystical point of view. *Epistemological Studies in Islamic University*, 27(94), 165–194. <https://doi.org/10.22034/ksiu.2023.94.165>
- Pottinger, H. (1816). *Travels in Beloochistan and Sistan: In a series of letters to Sir John Malcolm*. Longman, Hurst, Rees, Orme, and Brown.
- Sykes, S. P. (1902). *Ten thousand miles in Persia; Or, eight years in Irán*. J. Murray.
- Wilson, J. C. (1987). *The history of industry in Iran* (A. Faryar, Trans.). Yassavoli Cultural Center. (Original work published 1891)

COPYRIGHTS

Copyright for this article is retained by the author(s), with publication rights granted to the Bagh-e Nazar Journal. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

نحوه ارجاع به این مقاله:

حسن پور، فرامرز و شهناوی، کامران. (۱۴۰۵). واکاوی ویژگی‌های معماری آرامگاه‌های شیشهریز جالق در بلوچستان ایران. *باغ نظر*، ۳۳ (۱۵۷)، ۱۹–۳۰.

DOI: [10.22034/bagh.2026.550530.5903](https://doi.org/10.22034/bagh.2026.550530.5903)

URL: https://www.bagh-sj.com/article_242293.html

